

ERIC H. CLINE

1177
Î. CR.

ANUL CÂND
CIVILIZAȚIA
S-A PRĂBUȘIT

Ediție revizuită și actualizată

Traducere din engleză
de Darius-Constantin Stănescu

HUMANITAS

CUPRINS

<i>Lista ilustrațiilor</i>	11
<i>Prefața autorului la ediția revizuită și actualizată</i>	13
<i>Mulțumiri</i>	21
Prolog. 1177 î.Cr.: prăbușirea civilizațiilor	23
1. Actul I. Despre arme și oameni. Secolul al XV-lea î.Cr.	39
2. Actul II. O aventură (egeeană) de neuitat. Secolul al XIV-lea î.Cr.	78
3. Actul III. Lupta pentru zei și țară. Secolul al XIII-lea î.Cr.	116
4. Actul IV. Sfârșitul unei ere. Secolul al XII-lea î.Cr.	156
5. O „furtună perfectă“ de calamități?	204
6. Popoarele mării, prăbușirea sistemelor și teoria complexității	250
Epilog. Consecințele	271
<i>Dramatis personae</i>	281
<i>Note</i>	287
<i>Bibliografie</i>	319
<i>Indice</i>	371

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

FIGURI

- Frontispiciu. Harta civilizațiilor din Epoca Târzie a Bronzului din Marea Egee și din estul Mediteranei pp. 6–7
- Fig. 1. Popoarele mării reprezentate ca robi la Medinet Habu p. 26
- Fig. 2. Bătălie navală cu popoarele mării la Medinet Habu p. 28
- Fig. 3. „Asiaticii“ la Beni Hasan p. 42
- Fig. 4. Mormântul lui Rekhmire, cu reprezentări ale popoarelor mării p. 52
- Fig. 5a–b. Coloșii și *Lista egeeană* a lui Amenhotep III p. 81
- Fig. 6. Placă de faianță a lui Amenhotep III, descoperită la Micene p. 87
- Fig. 7. Rețeaua socială a relațiilor conform *Scrisorilor de la Amarna* p. 93
- Fig. 8. Reconstituire a navei de la Uluburun p. 118
- Fig. 9. Scrisorile regale din arhiva lui Urtenu de la Ugarit 162
- Fig. 10. Situri distruse sau afectate în cca 1200 î.Cr. pp. 164–165
- Fig. 11. Penarul de fildeș de la Megiddo al lui Ramses III p. 175

TABELE

- Tabelul 1 Regii egipteni și din Orientul Apropiat de la sfârșitul Epocii Târzii a Bronzului menționați în text, clasificați pe țări/regate și cronologic p. 36
- Tabelul 2 Zonele moderne și denumirile lor probabile din Epoca Târzie a Bronzului p. 37

PREFAȚA AUTORULUI LA EDIȚIA REVIZUITĂ ȘI ACTUALIZATĂ

La începutul anului 2020, în timp ce lucram la revizuirea acestei cărți, am văzut un titlu în *The Guardian*: „Omenirea este amenințată de o furtună perfectă de crize“. „Lumea se confruntă cu o serie de urgențe interconectate care amenință însăși existența oamenilor“, scria jurnalista de mediu Fiona Harvey. Ea comenta rezultatele unui sondaj efectuat în rândul a 222 de oameni de știință renumiți din 52 de țări. Aceștia au ajuns la concluzia că există o serie de urgențe majore cu care ne confruntăm în prezent: schimbările climatice cu fenomene meteorologice extreme, dispariția speciilor, deficitul de apă și o criză a producției alimentare. Ceea ce este deosebit de îngrijorător, spunea, este faptul că „asocierea tuturor acestora [...] amplifică riscurile fiecăreia, creând o furtună perfectă care amenință să înghită omenirea, dacă nu se iau măsuri rapide“¹.

Am găsit acest lucru alarmant, desigur, dar și curios, deoarece situația contemporană pe care o descrie are multe asemănări cu un moment petrecut acum mai bine de 3.000 de ani, în 1177 î.Cr., când civilizațiile mediteraneene din Epoca Bronzului s-au prăbușit una după alta, schimbând cursul istoriei. În mod clar, prăbușiri catastrofale au mai avut loc înainte. Dar s-ar putea întâmpla din nou?

Este o întrebare pe care mi-am pus-o încă din 2014, când a apărut prima ediție a acestei cărți. Am crezut mult timp că răspunsul este da; întrebarea nu este *dacă*, ci *când*.

Pandemia de COVID-19 a lovit în plin, cu efecte devastatoare la nivel mondial, milioane de oameni infectați și sute de mii de morți. Rămâne de văzut care vor fi consecințele acestei crize, care se adaugă la furtuna perfectă a altor factori de stres ce afectează lumea noastră globalizată. Dar este deja clar că viața pe această planetă va fi schimbată, poate la fel de fundamental cum s-a schimbat în regiunile Mării Egee și Mediteranei de Est în urmă cu aproximativ 3.200 de ani. Acum însă schimbările care ne așteaptă nu se limitează la aceste zone, ci au o dimensiune globală.

*

În prima ediție a acestei cărți am susținut că anul 1177 î.Cr. a fost un moment crucial în istoria civilizației – un punct de cotitură pentru lumea antică. Până în acel moment, Epoca Bronzului în Marea Egee, Egipt și Orientul Apropiat durase aproape 2.000 de ani, din aproximativ 3000 î.Cr. până imediat după 1200 î.Cr. Când sfârșitul ei a sosit, așa cum s-a întâmplat după secole de evoluție culturală și tehnologică, cea mai mare parte a lumii civilizate din regiunile mediteraneene s-a concentrat într-o zonă vastă care se întindea din Italia de astăzi până în Afganistan și din Turcia până în Egipt. Marile imperii și micile regate, a căror evoluție a durat secole, s-au prăbușit rapid, de la micenieni și minoici la hitiți, asirieni, babilonieni, mitannieni, ciprioți, canaaniți și chiar egipteni.

Odată cu sfârșitul lor a venit o perioadă de tranziție, descrisă frecvent de cercetători ca prima Epocă Întunecată a lumii. Abia câteva secole mai târziu, a apărut o renaștere culturală în Grecia și în celelalte zone afectate, pregătind terenul pentru evoluția societății așa cum o cunoaștem astăzi.

Având în vedere că acele civilizații din Epoca Bronzului și factorii care au dus la prăbușirea lor au existat cu mai mult de trei milenii în urmă, majoritatea oamenilor presupun că puține dintre ele sunt relevante astăzi și că nu există nici o comparație valabilă între lumea de la sfârșitul Epocii Bronzului și cultura noastră actuală bazată pe tehnologie. Cu toate acestea, există mai multe asemănări între cele două epoci decât s-ar putea crede. De exemplu, în Epoca Târzie a Bronzului, în zona egeeană și în estul Mediteranei au existat ambasade diplomatice și embargouri comerciale economice, căsătorii extraordinare și divorțuri, intrigi internaționale și dezinformare militară deliberată, revolte și migrații, dar și schimbări climatice, inclusiv secetă.

După aproape o viață dedicată studiului Epocii Bronzului, cred că o privire mai atentă asupra evenimentelor, popoarelor și locurilor unei perioade aflate la mai bine de trei milenii distanță de noi este mai mult decât un simplu exercițiu academic în studiul istoriei antice.² Este deosebit de relevant acum, având în vedere încercările prin care am trecut cu toții în ultima vreme în societatea noastră globalizată și transnaționalizată, unde găsim, de asemenea, ambasade diplomatice complexe (Coreea de Nord) și embargouri comerciale economice (China), căsătorii regale magnifice (William și Kate, Harry și Meghan), intrigi internaționale și dezinformare militară deliberată (Ucraina), revolte (Primăvara Arabă), migrații (refugiații sirieni) și, bineînțeles, schimbări climatice și pandemii (COVID-19).

Sper cu tărie că istoricii din viitor vor vedea anul 2020 ca pe un alt moment crucial în istorie. Este clar că, în economia noastră globală, averea și investițiile Statelor Unite ale Americii și ale Europei sunt întrepătrunse inextricabil într-un sistem internațional care implică, de asemenea, Asia de Est și națiunile producătoare de petrol din Orientul Mijlociu. Ce se întâmplă dacă ne aflăm doar la începutul unei

alte furtuni perfecte de factori de stres asupra societăților noastre interconectate? Deși majoritatea oamenilor vor supraviețui actualei pandemii de COVID-19, repercusiunile sale, atât economice, cât și de altă natură, vor fi resimțite pentru o perioadă lungă de timp. În plus, putem încerca să încetinim schimbările climatice, dar unele efecte sunt probabil deja ireversibile, iar foametea este acum larg răspândită în țările în curs de dezvoltare. Sunt alte evenimente cataclismice pe drum? Reamintim că Apocalipsa are și alți călăreți în afară de Molimă și Foamete. Vom da dovadă de suficientă rezistență pentru a depăși orice altă provocare, sau ne îndreptăm spre un colaps al mai multor elemente ale societății noastre globale complexe?

*

Potrivit lui Joseph Tainter, care a scris o carte despre decăderea unor astfel de societăți, „prăbușirea este, în mod fundamental, o pierdere bruscă și pronunțată a unui anumit nivel de complexitate sociopolitică”³. Este exact ceea ce s-a întâmplat în 1177 î.Cr. Ar trebui să observăm totuși că discuțiile despre „prăbușiri” și analiza comparativă a ascensiunii și a decăderii imperiilor nu sunt ceva nou. Cercetătorii fac acest lucru cel puțin din anii 1700, când Edward Gibbon a scris despre căderea Imperiului Roman. Un exemplu mai recent este cartea lui Jared Diamond *Collapse*.⁴ Cu toate acestea, atât Gibbon, cât și Diamond au avut în vedere modul în care un singur imperiu sau o singură civilizație a luat sfârșit – romanii, mayașii, mongolii etc. În cazul de față, avem în vedere un sistem globalizat în Antichitate, cu mai multe civilizații care interacționau și erau, cel puțin parțial, dependente unele de celelalte. Există doar câteva cazuri în istorie de astfel de sisteme mondiale globalizate: cel din Epoca Târzie a Bronzului și cel de astăzi sunt două dintre cele mai evidente exemple, iar paralelele – comparațiile ar putea fi un cuvânt mai potrivit – dintre ele sunt uneori fascinante.

Spre exemplu, cercetătoarea britanică Carol Bell a observat că „importanța strategică a cositorului în Epoca Târzie a Bronzului [...] nu era foarte diferită de cea a petrolului brut din zilele noastre”⁵. La acea vreme se crede că cositorul era disponibil în cantități mari doar în minele specifice din regiunea Badakhshan din Afganistan și trebuia transportat pe cale terestră până la siturile din Mesopotamia (Irakul modern) și din nordul Siriei, de unde era distribuit în puncte mai îndepărtate din nord, sud sau vest, inclusiv pe mare, până în Marea Egee. Bell continuă:

Disponibilitatea unei cantități suficiente de cositor pentru a produce [...] bronz de calitate pentru arme trebuie să-i fi preocupat pe marele rege din Hattusa și pe faraonul din Teba în același mod în care aprovizionarea cu benzină a șoferului american de SUV la un cost rezonabil îl preocupă astăzi pe un președinte american!⁶

Susan Sherratt, fost arheolog la Muzeul Ashmolean din Oxford, în prezent profesor la Universitatea din Sheffield, a început să susțină o astfel de comparație în urmă cu aproape 20 de ani. După cum a remarcat ea, există unele „analogii cu adevărat utile” între lumea din 1200 î.Cr. și cea de astăzi, inclusiv o creștere a fragmentării politice, sociale și economice, precum și realizarea de schimburi directe la „niveluri sociale fără precedent și pe distanțe fără precedent”. Cea mai relevantă este observația ei că situația de la sfârșitul Epocii Târzii a Bronzului oferă o analogie pentru „economia și cultura noastră globală din ce în ce mai omogene, dar incontrollabile, în care [...] incertitudinile politice dintr-o parte a lumii pot afecta drastic economiile unor regiuni aflate la mii de kilometri distanță”⁷.

*

Istoricul Fernand Braudel a spus cândva: „Istoria Epocii Bronzului ar putea fi scrisă cu ușurință sub formă de dramă: este plină de invazii, războaie, jafuri, dezastre politice și

colapsuri economice de lungă durată, *primele ciocniri între popoare*“. El a sugerat, de asemenea, că istoria Epocii Bronzului poate fi scrisă „nu doar ca o legendă plină de drame și violență, ci ca povestea unor contacte mai puțin grave: comerciale, diplomatice (chiar și în această perioadă) și mai ales culturale“⁴⁸. Sugestiile lui Braudel au fost luate în serios, așa că, în această carte, voi prezenta istoria (sau mai degrabă istoriile) Epocii Târzii a Bronzului ca pe o piesă de teatru în patru acte, cu o narațiune adecvată și priviri retrospective pentru a oferi contexte potrivite pentru prezentarea unora dintre principalii actori, așa cum au apărut pe scena mondială și apoi și-au făcut ieșirea: de la Tudhaliya, regele hitiților, și Tushratta, regele mitannienilor, la Amenhotep III, regele Egiptului, și Assur-uballit, regele Asiriei – un glosar, *Dramatis Personae*, este pus la dispoziția celor care doresc să rețină numele și datele.

Cu toate acestea, narațiunea va fi și un fel de roman polițist, cu răsturnări de situație, piste false și indicii semnificative. Ca să-l cităm pe Hercule Poirot, legendarul detectiv belgian creat de Agatha Christie, ea însăși căsătorită cu un arheolog, va trebui să ne folosim „micile celule cenușii“ pentru a pune cap la cap diferitele probe la finalul cronicii noastre, în încercarea de a răspunde la întrebarea de ce un sistem internațional stabil s-a prăbușit brusc după ce a prosperat timp de secole.

Mai mult decât atât, pentru a înțelege cu adevărat ce s-a întâmplat în 1177 î.Cr. și de ce a fost un moment atât de decisiv în istoria antică, trebuie să începem de mai devreme, la fel cum trebuie să ne întoarcem în secolul al XVIII-lea d.Cr. și să începem cu punctul culminant al perioadei Iluminismului, al Revoluției Industriale și al fondării Statelor Unite ale Americii pentru a înțelege cu adevărat originile lumii globalizate de astăzi. Deși sunt interesat în primul rând de examinarea posibilelor cauze ale prăbușirii civilizațiilor din

Epoca Bronzului din această zonă, e important să vedem și ce a pierdut lumea în acest moment crucial, când imperiile și regatele din al doilea mileniu î.Cr. s-au prăbușit. De asemenea, mă interesează măsura în care civilizația din această parte a lumii a fost retrogradată, în unele locuri timp de secole, și alterată iremediabil. Magnitudinea catastrofei a fost enormă; a fost o pierdere pe care lumea nu avea să o mai vadă până la prăbușirea Imperiului Roman, mai bine de 1.500 de ani mai târziu.

*

Această ediție revizuită actualizează atât versiunea originală apărută în 2014, cât și pe cea broșată cu o nouă postfață din 2015. Principalele modificări se vor regăsi spre sfârșitul lucrării, care a fost augmentată și reorganizată, dar au fost făcute modificări și adăugiri și în celelalte capitole.⁹

Majoritatea datelor noi sunt texte și descoperiri științifice referitoare la prăbușire, care au apărut de la publicarea primei ediții a acestei cărți. Printre acestea se numără texte din situl Ugarit din nordul Siriei, publicate în 2016, unele dintre ele menționându-i în mod specific pe invadatorii din apropiere și foametea din oraș chiar înainte de a fi distrus. Există, de asemenea, un studiu genetic nou și foarte important, publicat în iulie 2019, al unor morminte descoperite în orașul flistean Așkelon, care datează de la sfârșitul secolului al XII-lea î.Cr. Rezultatele par să indice că filistenii, care se numărau printre popoarele mării, au migrat din Marea Egee sau din vestul Mediteranei, conform celor mai probabile modele genetice. Există și date noi rezultate din studii ale sedimentelor lacustre, ale stalagmitelor din peșteri și ale carotajelor din lacuri și lagune, în regiuni care se întind din Italia și Grecia până în Turcia, Siria, Liban, Israel și Iran. Toate acestea indică tot mai clar apariția unei secete foarte mari care a afectat o bună parte a Mării Egee și a

Mediteranei de Est începând cu aproximativ 1200 î.Cr. și care a durat între 150 și 300 de ani.

Voi încheia prin a sublinia din nou că ar fi bine să ținem cont de ce s-a întâmplat cu regatele înfloritoare din Marea Egee și din estul Mediteranei în timpul prăbușirii de la sfârșitul Epocii Bronzului. Nu suntem atât de departe de acele vremuri pe cât s-ar putea crede; COVID-19 tocmai a expus vulnerabilitatea societăților moderne în fața forțelor naturii. Povestea care se desfășoară aici are, așadar, fascinația sa inerentă, dar ar trebui, de asemenea, să ne amintească de fragilitatea lumii noastre.